

СЪДЪРЖАНИЕ

Александър Панов, Огнян Ковачев. Предговор	11
--	----

От повторението до теорията

Александър Панов. Повторението като проблем на културата	19
Николина Делева. Римейкът – между подражанието и творчеството	39
Огнян Ковачев. Римейк и адаптация. Мрежата на филмовите пренаправи	51
Силвия Петрова. Лайфстайл техники в дигитален контекст: от уникалност към повторение	76
Стефан Стефанов. Ремикс или повторната употреба на намерен материал с творческа цел	89

От мита до литературата

Георги Герджиков. Преработката на фолклорни мотиви в късната модерност	107
Гергана Фъркова. Преводът като римейк	121
Ирен Александрова. Изворите на обновлението в „Кървава песен“ на Пенчо Славейков	133
Маргарита Станева. Римейк на фолклорните мотиви и сюжети в българската литература от Освобождението до Първата световна война. Идеологически употреби на фолклора	144
Мария Пилева. Ботевата молитва – връщане към автентични модели или преобръщане на жанра	155
Николай Генов. Виртуалното пренаправяне: за оптимизма и песимизма на Уилям Гибсън в контекста на съвременната фантоматика	170
Пламен Антов. Емилиян Станев – Томас Ман: диалогът между две творби – между литературната типология и култур-цивилизационния римейк	182
Ралица Люцканова. Преправяне на женското: вещицата	204
Regina Koucheva. Le cycle de poèmes « Sursum corda ! » de Stoyan Mihaylovski et son prédicesseur littéraire : la psychologie de la réécriture	214
Фотини Христакуди, Симеон Михалков. Практики на римейка в (пре)сътво- ряването на гръцката идентичност (върху романите „Алексис Зорбас“ и „Колосът от Маруси“)	229

От литературата до аудио-визуалната продукция

Александър Донеv. Сериалът „Babylon Berlin“ и „римейкът“ на една епоха	241
Антоанета Рובהv. Разновидности на римейка в три версии на филма на Паоло Дженовезе „Перфектни непознати“: интермедиялни обновле- ния и степени на изменение	261
Венцеслав Шолце. Жанр, територия, трансформация. Реитерациите на уестърна	275
Йоана Панкова. Социокултурен сблъсък в американската screwball comedy. Трансформация на дискурса в два филма	291
Радостина Ташева. Успешни филмови продукции, основани на видеоигри	307
Автори	317

CONTENTS

Alexander Panov, Ognyan Kovachev. Introduktion	11
---	----

From repetition to theory

Alexander Panov. Repetition as a problem of culture	19
Nikolina Deleva. The remake – between imitation and creativity	39
Ognyan Kovachev. Remake and adaptation. Film reworkings network	51
Silvia Petrova. Lifestyle techniques in a digital context: from uniqueness to repetition	76
Stefan D. Stefanov. Remix or the creative reuse of found material	89

From myth to literature

George Gherjikov. Reworking of folkloric motifs in late Modernity	107
Gergana Fyrkova. The translation as a remake	121
Iren Alexandrova. Sources of renewal in Pencho Slaveikov's "Song of Blood"	133
Margarita Staneva. The remake of folklore motives and plots in Bulgarian fiction from Liberation to the First World War. Ideological uses of folklore	144
Maria Pileva. Botev's prayer – return to authentic models or transformation of genre	155
Nikolay Genov. Virtual remaking: towards William Gibson's optimism and pessimism in the context of contemporary phantomatics	170
Plamen Antov. Emilian Stanev – Thomas Mann: the dialogue between two works – between the literary typology and the cultural-civilizational remake	182
Ralitsa Lyutskanova-Kostova. Remaking femininity: the witch	204
Regina Koycheva. The "Sursum corda!" poetic cycle by Stoyan Mihaylovski and its literary precursor: the psychology of rewriting	214
Fotiny Christakoudy, Simeon Mihalkov. Remake practices in the (re)creation of greek identity (based on "Alexis Zorbas" and "The Colossus of Marussi")	229

From literature to audio-visual production

Alexander Donev. “Babylon Berlin” and the “remake” of an Era	241
Antoaneta Robova. Forms of film remaking in three versions of Paolo Genovese’s “Perfect Strangers”: intermedial renewals and degrees of transformation	261
Ventzeslav Scholtze. Genre, territory, transformation. Reiterations of the western	275
Ioana Pankova. Socio-cultural collision in the screwball comedy. Discourse transformation in two films	291
Radostina Tasheva. Successful motives based on video games stories	307
Authors	317

Мария Пилева, д-р

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

БОТЕВАТА МОЛИТВА – ВРЪЩАНЕ КЪМ АВТЕНТИЧНИ МОДЕЛИ ИЛИ ПРЕОБРЪЩАНЕ НА ЖАНРА

Резюме. Статията разглежда потенциала на духовната енергия, вложен в една от творбите на големия поет – т. нар. „молитва на Възраждането“, ролята на отделната личност и нейната отговорност пред Бога. Централно място в „Моята молитва“ заемат образи, теми и мотиви от Библията наред с актуални за времето проблеми на институционалната религия, отдалечила се в редица аспекти от същинската грижа за човека. Обърнато е внимание на структурата на молитвата и всичките ѝ компоненти – от мотото до финалната метафора, но и на преобръщането и играта с жанра, породили множество противоречиви тълкувания на текста. Засегнат е въпросът за някои религиозни мотиви, повтарящи се в други Ботеви творби, вкл. идейните внушения на новия завет на поета.

Ключови думи: Христо Ботев, поезия, Бог, молитва, религия, жанр, мотив

Да се пише за Христо Ботев след неговия гърмящ глас и стотиците критически гласове на творчеството му е не само предизвикателство, но и мисия твърде отговорна. Реабилитирането на тезите за Ботевото отношение към Бога може да се случи едва след 1989 г. В учебни помагала „атеистичните нотки“ особено в „Моята молитва“ вече се определят като художествен похват за поставяне на по-широк кръг проблеми или пък се актуализират философските и деистични прочити, тъй като за поета революционер не може да се каже, че отхвърля по принцип идеята за Бога; всъщност той не приема институционално наложената представа за него.¹ „Не е трудно да се открие,

¹ По това свое виждане Ботев се доближава до редица европейски класици, като Даниел Дефо, Чарлз Дикенс, Джон Бъниан и др., които, възпитани в религиозен дух, чрез творчеството си възстават срещу организираната религиозна система

че в поезията си Ботев по един или друг начин използва ред библейски цитати (в широкия смисъл на думата), чието съдържание отдавна се е превърнало в част от общочовешкия език, граден върху познати на християнските културни епохи символи и митологеми [...], трансформира ги по своеобразен начин“.² Не всички обаче са префункционализирани и атакувани, някои са приети и отстоявани безрезервно в неговите творби и нерядко специалистите изпитват трудности да отделят библейския пласт от фолклорния интертекст, тъй като те са се срастнали с времето и са придобили утвърдени значения.

В „Речник на езика на Христо Ботев“³ може да се открие изобилие от библейски лексеми, конструкти и фразеологизми: *песента на Сион; плачът за Йерусалим; имай милост от Бога; на кой бог въздигам олтар; да вкуся от дървото за познание добро и зло; помози Бог; живея о Господе* и т. н. Специфични църковни понятия, като *бдение, кандило, благодат, богоявление, изстъпление*, също се срещат в цялото му творчество, както и *вяра, спасение, жертва*, видовете *грехове, благословии*, имената на *църковни празници* и на *библейски пророци, царе, апостоли*, вкл. и по-малко известни религиозни герои. „Наистина се иска изключително задълбочено познаване на Свещеното писание, за да дадеш път не само на широко популярни притчи и образи, превърнали се още в практиката на възрожденската ни публицистика в клишета, а и на поуки, извлечени от откровенията на рядко използвани пророци като Неемия [...], примери с Товий“ и др.⁴ Понякога употребите на религиозни образи и мотиви при Ботев са в комичен, сатирично-хумористичен план, като творецът мистифицира и се заиграва с християнски и дори с мюсюлмански клишета, за да пародира тяхната сакралност; опитва се да излезе от буквата на написаното и провокира читателя за контекстуален прочит на постулатите. Основателно ботевоведът Александър Панов се позовава на предходни интерпретации и обобщава, че „за разлика от другите универсални сюжети на световната култура, евангелският сюжет не

(вж.: Пилева, М. *Бунт, надежда, изкупление*. София: Кралица Маб, 2018).

² Пелева, И. Трансформации на общочовешки културни модели в поезията на Ботев. – В: Ботев, Хр. *Поезия и проза*. Съст. Ив. Радев. В. Търново: Слово, 1995, с. 155.

³ Божков, Ст., З. Генадиева. *Речник на езика на Христо Ботев*. Т. 1. София: БАН, 1960.

⁴ Радев, Ив. Библията и Ботевата публицистика. – В: Ботев, Хр. *Цит. изд.*, с. 179.

е подложен на трансформация и преоценка. Той си остава валиден във всичките му измерения. И фактът, че срещаме негови елементи в цялото творчество на Ботев, потвърждава извода на Радосвет Коларов, че историята на саможертвената смърт на Христос е своеобразен растер, върху който се налагат всички останали мотиви и сюжети, призвани да изградят образа на света.“⁵

От множеството коментаторски гласове няколко се опитват да примирят противоречията в прочита на „Моята молитва“. Написана като благослов, като монолог изповед, творбата носи внушения на „най-убедителното доказателство за християнската същност на Ботьова, за когото Бог е в „сърцето и душата“ на човека! Та тъкмо тая молитва е една от най-вдъхновените човешки молитви не само в българската, а в световната поезия“.⁶ И въпреки това творбата „има нещастieto да бъде твърде тясно, доктринерски тълкувана от мнозина, непосветени в съотношението между критическо познание и инстинктивна вяра, и в този смисъл бива ту величана, като позив на някакъв атеист, ту осъждана като документ, дошел в разрез с мисията и традициите на църквата“.⁷ Критикът настоява още, че: „Молитвата е поезия и религията там е поетическа, сиреч искрена и правдива религия. Ботьов се кланя на един бог, хуманен и деятелен за доброто [...]; въпреки всичко има бог, вярва в бога [...]; като публицист и общественик има своите определени възгледи, тук е надхвърлил своя прозаически мироглед, за да ни уведе в мистерията на поетическия си, пророческия си дух“.⁸ Именно този профетизъм на Ботевото слово го превръща в легенда след смъртта му.

За Катя Станева Ботевата молитва безспорно е молитвата на Възраждането, „боравенето с евхемния модел; себеотстояващият жест, посочващ не надпоставен адресат, както е в християнската култова молитва, а Бог, положен в „сърцето и душата“; звателната умалителна форма „защитниче на робите; благоговейните просби („вдъхни“, „подкрепи“, „не оставяй“), както и съзнателно огрубената като смис-

⁵ **Панов**, Ал. *Песни и стихотворения от Христо Ботев*. София: Александър Панов, 2012, с. 148.

⁶ **Константинов**, К. Отворено писмо. – *Литературен глас*, IV, № 134, 20 дек. 1931, с. 4.

⁷ **Арнаудов**, М. Ботйов в поезията си. – В: Христо Ботйов. *Съчинения*. София: Вестник на жената, 1940, с. 25.

⁸ Пак там, с. 21–22.

лово съдържание и стилъв регистър реч; отричането на религиозните догми, травестирането на християнските норми за знаково поведение, за ритуално действо (паленето на свещ, поклонът); гневното заклеймяване, развенчаването на сакралните, институционализираните, „помазаните“ фигури на „царе, папи, патриарси“; откровената пейоративност („не ти“) – всичко това дава израз на сложното, амбивалентно Ботево отношение към религията, явява българската разтерзаност, разпнатостта между протеста и смирението“.⁹

„Моята молитва“ е анализирана в интертекстуален диалог с „Гергьовден“, а ако се вгледаме в симетриите, на които обръща внимание Александър Панов в своето изследване на Ботевата поезия, тя е ситуирана непосредствено след „Хаджи Димитър“ – идейния център в първото издание на Ботевата част от стихосбирката. „Молитвата“ образува с „В механата“ най-вътрешния тематичен кръг, третиращ проблема за верността към дадения свещен обет, със съответния положителен и отрицателен знак. Двете са свързани с различни фази на ритуалния процес: „В механата“ въвежда в ритуала на разкаянието, а „Моята молитва“ – на причестяването, приобщаването към лиминалната ценностна система.¹⁰

Повечето Ботеви стихотворения са написани като обръщения-монолози, т.е. използват диалоговата форма и остават дълбоко изповедни, вкл. „Моята молитва“. Още в заглавието се подчертават комуникативната цел и жанрът на творбата. Но според Йордан Ефтимов „в Ботевите стихотворения става дума не за отпратка към жанрова класификация, а към функционално (защо не и дискурсивно) поле, което се държи като литературен жанр, без да е“, а писмото и молитвата критикът разглежда като мега-, прото- или паражанрове, между които може да се ситуира цялата Ботева лирика.¹¹ Заглавието, от друга страна, стои като контрапункт на Господнята молитва, в която обръщението е „Отче наш“. Ако обаче погледнем отделните детайли в творбата, е видно, че те не се отклоняват от средновековния религиозен жанр и включват най-важните му компоненти – прослава/благодарност, обръщение, същинска молитва. Тук с функцията на прослава присъства мотото „Благосло-

⁹ Станева, К. *Гласове на Възраждането*. София: Полис, 2001, с. 201.

¹⁰ Вж.: Панов, Ал. Цит. съч., с. 59, 332.

¹¹ Ефтимов, Й. Експромпт върху една притча за празника. – В: *Словесност и литература*. Съст. Цв. Ракъовски. Благоевград: УИ „Неофит Рилски“, 2003, с. 147.

вен бог наш...“¹² – възглас, с който започват православните богослужения¹³ и ежедневни молитви и който в случая предзадава модела как да се чете творбата. Известно е, че рецепцията на всеки текст зависи от предхождащите го паратекстове. Затова следва да се обърне подобаващо внимание на присъствието на съответното мото, особено след като за десетилетия интерпретации то изобщо не е споменавано. Множественото число в епиграфа към „Моята молитва“ опонира на последвалото обръщение „мой Боже“, което вече става конкретно и лично и чрез което се заявява недвусмислено, че човек сам може и трябва да потърси Бога, без да се осланя на църквата. Това е и началото на поредицата противопоставяния в текста, съвпадащи до голяма степен с протестантските възгледи за личната връзка с Бога. Настоящият текст е подстъп към подобно настояване.

Ако приемем, че Ботевата поезия, както забелязва Кирил Топалов, притежава „своя специфична композиционна схема, различна от останалите поети, които довеждат лирическото развитие до идейно обобщение едва в поантата, той чрез подобно обобщение най-често въвежда темата, в развитието ѝ конкретизира идеята, за да я доведе накрая до една много по-висока степен на синтез“¹⁴, ще трябва да подчертаем – началният стих тук звучи именно като поанта: „О, мой боже, правий боже!“ (с. 71) и съвпада с персонализирания още в първите заповеди на Декалога Бог. С него започва Ботевият своеобразен „Символ на вярата“, сочейки в какво се вярва, а гневното отрицание, с което продължава разширеното обръщение в седем строфи, конкретизира, сигнализира за изкривената представа за Бога като далечен, едностранчив бог на голите надежди, на лъжците, на духовниците и властниците, който, в противовес на библейския си образ, се е превърнал в идол и не изпълнява ролята си.¹⁵ Именно поради тези строфи

¹² Ботев, Хр. *Събрани съчинения*. Т. 1. София: Български писател, 1958, с. 71. Всички цитати от Ботев по-нататък са по това издание; стр. се посочват в скоби.

¹³ Едва след прозвучаването на този възглас се отваря олтарната завеса и богослужението започва. Панов напр. обръща внимание, че фразата може да се прочете двузначно – като иронично насочване към театрализиран, лишен от съдържание ритуал или като свещен акт на разграничаване между профанния свят и света на вярата – но при всички случаи отваря възприемателя към самия ритуал на молитвата (Панов, Ал. Цит. съч., с. 335).

¹⁴ Топалов, К. *Ботев в пътя на възрожденската поезия*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1992, с. 100.

¹⁵ Някои издания обаче изпускат или съкращават умишлено част или всички от

Ботев е обвиняван в „най-голямата гавра с Бога, която съществува на български език“.¹⁶ Противопоставянето всъщност не е между общото и частното, а между правия Бог и наложения от институцията образ, допринесъл за оскобяването на народа. Старозаветните събития като цяло не са в идейните приоритети на Ботев, докато отношението му към новозаветната образност и сюжетика е по-сложно. Обръщайки се към Бога – защитник на робите, поетът всъщност актуализира извечния смисъл на Христовото учение, а именно да даде надежда на най-онеправданите и така се доближава до философията на Ранната църква. Затова отрицанието е противопоставено на любовта и грижата към „братя сиромаси“, както повелява Бог на милосърдието. А любовта към свободата не е модерна идея, а новозаветна.

В седмия стих Бог¹⁷ отново е утвърден – провидян като символ на правдата и разума и се доближава до библейските представи за Божеството, чийто ден наближава¹⁸ – ден на разкриване, на падане на завесите, който се свързва с Пришествието и Страшния съд. Всъщност и в тази поредна своя творба Ботев се опълчва срещу псевдохристиянството, чрез което се замазват очите на невежите, за да могат да бъдат контролирани, като някои критици прозират тук идеите на Просвещението и рационализма. С основание Валери Стефанов пише като за „речникова статия“: „Ботевият бог не е институционален подарък, културно-интегриращо пособие, той е заченат като собствена рожба [...]. Отказвайки се от институционалността на Бога, „Моята молитва“ го връща в полето на интимното човешко осезаване. Единствено

тези отрицания. В „Народна песнопойка с готварска и лекарска наука“ на Х. М. Гребенаров (1889) е съкратен вторият стих, който явно е звучал богохулствено, а заглавието е променено на „Молитвата на Христо Ботев“; в читанката на Тодор Влайков са поместени само два стиха със заглавие „Ботева молитва“, петият стих пък липсва в изданията на Д. Манчов, З. Стоянов, Ив. К. Томба, Я. Якимов и Ю. Иванчов (вж.: **Тодоров**, Ил. *Над Ботевия стих. Текстологически изследвания*. София: Български писател, 1988, с. 233, 239, 245).

¹⁶ Вж.: **Макдъф**. *Чий е Ботев? Нравствения лик на тая зловеца личност. Ботев или Левски е хероя на България?* София: Печатница на Армейския военноиздателски фонд, 1929, с. 44.

¹⁷ Интересно е и наблюдението за употребата на главни букви при изписването на Бога при Ботев. В стихосбирката от 1888 г., освен в „Борба“ и в „Гергйовден“, главни букви се появяват частично в „Моята молитва“: на местата „Благословен Бог наш“, „мой Боже, правий Боже“. В изданията с творбите на поета, публикувани след 1944 г., изписването е изцяло с малки букви поради властващата идеология.

¹⁸ Вж. Библия, 2 Петр. 3: 9–10.

така, слязъл от небесния престол, изпитал страданията човешки, той ще се превърне в императив на откликване“; „Богът на „разума“ тук и като цяло в Ботевата поезия не е „хладният баща“ на рационалистическите построения, а благословителят на човешката „отвъдност“, на протегнатостта към „мета“. Той е свободата-корен, от която поклъва осмислеността на съществуването“.¹⁹ Именно Бог е Този, Който дарява с мъдрост, разум, ум човешките същества (тези лексеми се срещат в Библията общо над 450 пъти) и Който по никакъв начин не ограничава свободата на тръгналите да търсят мъдростта²⁰, като изисква от тях съответно да Го възлюбят с „цялото си сърце, с цялата си душа, с всичката си сила и всичкия си ум и ближния си както себе си“.²¹ Всеки от тези елементи може да се открие в молитвата на Ботев. А повелите на предците „и тез, що в мен дух свободен, / дух за борба завещаха“ („В механата“, с. 69) биват тясно следвани от поета, който е готов да се бори за една своеобразна българска религия и да пази докрай нейния завет.

В същинската част на Ботевата молитва се проси благоволение за всеки, т.е. молитвата не е насочена към постигането на егоистични желания и задоволяването на собственически нужди (8-ма строфа) – „Вдъхни всекиму, о, боже! / любов жива за свобода“ (с. 72).²² Именно това „Вдъхни!“ е явна препратка към Битие 2: 7, където се посочва как след сътворението Господ вдъхва от Своето дихание, за да оживотвори човека от пръст, т.е. не го е създал, за да го остави в калта, и го призовава да бъде не роб, а „да господарува над морските риби, и над небесните птици, (и над зверовете) и над добитъка, и над цялата земя“.²³ Това вдъхновение е в приоритетите на истинния Бог и в него са заложени възможностите за избор. В този момент Господ не е

¹⁹ Стефанов, В. *Лабиринтите на смисъла. Критически речник за поезията на Христо Ботев*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1993, с. 61, 153.

²⁰ Повече за концепта *мъдрост* в библейските книги вж. у: **Топалска, Н.** *Мъдростта си съгради дом*. В. Търново: Фабер, 2020. В нейното изследване се обръща внимание на старозаветната премъдростна традиция, която е практическа, трезва, оптимистична (с. 92); на израилската школа на мъдростта, на съсловието на мъдреците (с. 97). Топалска разглежда метафоричната репрезентация на понятието (като *страх от Бога, път, дърво за живот, дом, съкровище, oikonomia*), както и метонимичните употреби с компоненти *сърце, ухо, уста, ръце, нозе* и др.

²¹ Лука 10: 27.

²² Срвн. Галатяни 5: 1, 13; 2 Коринтяни 3: 17.

²³ Битие 1: 26.

откъснати от хората недостъпен владетел и богоборческите нотки, ако изобщо тук има такива, остават само на повърхностно ниво. В последните строфи присъства и личната молитва с пророческото прозрение: „Подкрепи и мен ръката, / та кога въстане робът, / в редовете на борбата / да си найда и аз гробът!“ (с. 72). В такъв „час на върховна лична жертва за отечеството бива призоваван само истинският християнски Бог и Ботйовата молитва трябва да се схваща не като някаква плоска дидактична поезия, отрекла божественото начало, а като изповед на дълбоко религиозно настроение, хуманитарно и патриотическо в основата си“.²⁴ В края на творбата се открива и библейският мотив, свързан с мисията на Йоан Предтеча, оставащ „глас в пустиня“. Тук гласът е единичен, на лирическия говорител, докато в последната творба на поета „Обесването на Васил Левски“ става глас на родината. „Молитвата“ се стреми да сумира някои от най-важните за Ботевата лирика мотиви – освен свързаните с гласа и словото, и тези за любовта и свободата, противопоставени на мотива за стадото скотове. Така се разкрива философията на Ботевата религия – човек да изпълни святата цел, мисията, за която е дошъл на земята, дори с цената на живота си. Това е и същността на религията на възвишената любов, християнската религия, и без нея не може да се обясни зарядът в творчеството на Ботев. Поезията му звучи безпощадно към всеки, който (се опита да) оскверни тази светиня. „Когато той нападнаше някои фалшиви религиозни прояви, той нападнаше не религията, а безрелигиозността... Изобличението не е отричане, отхвърляне, разрушение. Напротив: по своята крайна цел то е разкритие, утвърждаване и тържество на доброто [...]. Ботьов има религия, има Бог, и неговата Молитва е поетическото верую на бореца за тържеството на правдата.“²⁵ Самият автор с радост съобщава от парахода „Радецки“ на 17 май 1876 г.: „Аз съм весел и радостта ми няма граници, като си наумя, че „Моята молитва“ се сбъдва“ (с. 512). Синтезът в края на стиха е постигнат – и в поезията, и в живота.

Ако погледнем по-широкия контекст на Ботевите творби, ще открием белези на истинско посвещение пред Бога и дълбоки интертекстуални връзки с Библията. Твърдения като „И глава ний няма да

²⁴ Вж.: Арnaudов, М. Цит. съч., с. 26.

²⁵ Архим. Борис. Христо Ботйов 1876–1926. – *Църковен вестник*, XXVII, 1926, № 24, с. 251.

сложим / пред страсти и светски кумири“ („Дялба“, с. 32) напълно синхронизират с библейските постулати, а тезите за Ботевата (и на лирическият му герой) атеистичност остават напълно безпочвени. Анна Алексиева разглежда подробно доводите на социалистическата критика за скалърването на мита за „вероломния духовник“ и колко удобен става Ботев да бъде издигнат начело на литературно-героичния канон, да се отсече, че поетът „отрича религията и монархизма“, че е атеист с марксистически мироглед.²⁶ Тя разглежда и начините как подобни теоретизации се вклиняват в учебния процес в услуга на „атеистичното възпитание“, чрез което да се премахнат „религиозните заблуди“ по пътя на убеждението.²⁷

Останалото писмено наследство на Ботев, като фейлетоните например, също използва библейски образи и жанрове – съновидения, послания (от небето), притчи и др. Поради публицистичните нотки творчеството му може да се разглежда и като изобличителна проповед, в която цветовете са черни и бели, има любов и омраза, свобода и смърт, добро и зло, поради което някои критици обявяват Ботев за деист. Съчетаването на крайности обаче служи на Ботев да усили докрай парадоксалното послание, да жегне сърцата на оглушалите и ослепели за проблемите на съвременното сънародници. Силното присъствие на архаично слово, съчетано с „романтическа модерност“, прави Ботев *модерен* и влияе върху възприемането на творчеството му. Безспорно – както обобщава Александър Панов – това творчество се „опира върху познати мотиви, сюжети и образи, които черпи от

²⁶ Алексиева, А. Разногласия около възгледите на Ботев за религията. – *Дзяло*, VIII, 2020, № 16 [прегледан 13.09.2021], http://www.abcdar.com/magazine/XVI/08_Anna%20Alexieva.pdf.

²⁷ Интересно е наблюдението на Георги Чобанов, че анархистите четат Ботев марксизиран (Чобанов, Г. Анархистите четат Ботев. – В: *Словесност и литература*. Съст. Цв. Ракъовски. Благоевград: УИ „Неофит Рилски“, 2003, с. 143), като по тази логика можем да продължим, че комунистите го четат идеологизиран, атеистите – като богоборец. Да отбележим, че съвременните изследователи не откриват текстове от Възраждането, дори късното, изразяващи атеистично съзнание (вж.: Аретов, Н. Отношението религиозно – светско и възникването на новобългарската белетристика. – *Български език и литература*, 1998, № 1, с. 24). Самият Ботев смята християнството за „хуманно-човеческо отношение“ и неговото приемане – като едно от великите събития в българската история. Поетът се прекланя пред делото на Кирил и Методий и разделя християнската религия на чиста, свята, доближаваща са до тази на Ранната църква, и институционална – опорочена от недобръсъвестни църковни служители.

фолклора и свещените книги на християнството и успява така да ги трансформира, че сякаш органично, точно от тях излизат тези модерни идеи. Това е уникален по своята гениалност ход – така че хората да разпознаят бързо мотива, който се разработва, и с учудване да разберат, че точно този мотив, който им е познат от религиозната книжнина, изведнъж се превръща в един извод, характерен за модерността“.²⁸ Той обаче на места използва ирония и относно модернизацията, язвителен е и към самия прогрес, затова е определен от Бойко Пенчев и като „контра-модернист“.²⁹

В „Моята молитва“ е видян опит за преобразуване на жанра, като целият жанр според цитираните литературоведи не може да бъде разколебан, а само отделни формули и фрази чрез играта със смислови паралели и преобръщането на закоравели постулати. Библейският тип образност, позната на възрожденските читатели в своето пряко традиционно значение, освен при Ботев, и при Петко Славейков и Любен Каравелов започва да служи и на сатиричното изображение, като в нея се влага противоположно съдържание. „Така от изобразително средство библейските образи се обръщат в тропи с подчертано експресивна функция.“³⁰ Понякога обаче е трудно да се разчете дали едно твърдение при Ботев е алегория или буквализъм (и как се е възприемало по негово време). Посредством съчетаването на различни художествени средства и пластове Ботев изразява критичното си отношение към религиозната догма, както и към компрометираните духовни авторитети и примиренческата инертност на българския човек с робско самосъзнание.

В Ботевата поезия може да се открие система от променени акценти, но не и засегнато ядрото на вярата; пренареждане, изместване на фокуса на живота на християнина, но не и отричане; поставяне на злободневни въпроси, но не разбиване на целостта на християнската религия. Чрез написаното в „Моята молитва“ Ботев се опитва

²⁸ Вж. интервюто с Ал. Панов: **Теодосиева, Хр. Доц. Александър Панов: Ботевата поезия е в основата на цялостната система на възраждащата се българска нация** [интервю за ИА „Фокус“]. – Информационна агенция „Фокус“, 2 юни 2021 [прегледан 13.09.2021], <http://www.focus-news.net/opinion/0000/00/00/21381/>

²⁹ **Пенчев, Б.** Контра-модерният Ботев. – В: Пенчев, Б. *Тъгите на краековете*. София: Литературен вестник, 1998 [прегледан 13.09.2021], http://www.slovo.bg/old/bpenchev/tagite/bp-t_217.htm

³⁰ **Топалов, К.** Цит. съч., с. 36.

да подтикне читателя да се срещне със самия себе си, да види чрез докосването до поезията собствената си слепота и предразсъдъци. Ботев задава нов код на молитвата, различаващ се от средновековния модел, с апел към всяка отделна личност да поеме отговорност и да заеме мястото си в Божието мироздание. Религията на лирическия герой в „Моята молитва“ се разкрива като огнена, различна от традиционното християнство. В Ботевите писма се откриват същата „нравствено-духовна извисеност, която дава отпечатък на всички негови мотиви, идеи, постъпки, действия, определя отношенията му към хора, събития и пр.“, както и изконните християнски ценности и максими.³¹ На базата на тези наблюдения София Филипова опонира на опростенческото и ограничено заключение за атеистичността на Ботев и допуска с право, че не само в последните дни от живота си той се е обърнал към християнската религия, а че никога не е бил далеч от нейните високонравствени принципи и етични норми.³²

В Ботевата поезия изригва събираната в продължение на векове национална духовна енергия, а „Моята молитва“ е съществена част от метатекста „Ботев“. Сред богатството от поетически идеи, както се вижда, поетът използва множество познати от християнската религиозна книжнина образи и символи, без да се съобразява със санкционираното от църквата тълкуване. Освен богата на такива мотиви, неговата поезия, както я определя Пламен Дойнов, „е в ядрото на фонда от знаци на българската национална идеология – крилатите фрази, визионерските образи, експресивните реторически формули, характерни за говоренето във „високи“ български гранични ситуации. Ботев (и след него Вазов) държат първия речник на българския сублим, българския срам и българския смях. Не е случайно, че „Моята молитва“ е сред най-предпочитаните за пренаписване творби на Ботев“.³³ Дори за ботевоведи като Унджиеви тя няма аналог в световната литература.³⁴ Ботев, наред с Г. С. Раковски и Л. Каравелов, благодарение

³¹ **Филипова**, С. Човекът Ботев в неговата кореспонденция. – В: *Нов прочит на българската литература*. София: Век 22, 1992, с. 64–66.

³² Пак там, с. 67.

³³ Вж.: **Дойнов**, Пл. Ботев: пренаписвания в поезията от края на XX век. – В: *Ботев и българската литература. Нови изследвания*. Варна: LiterNet, 2018–2019 [прегледан 13.09.2021], <https://litenet.bg/publish/pdoynov/botev.htm>

³⁴ **Унджиев**, Ив, Цв. Унджиева. *Христо Ботев – живот и дело*. София: Наука и изкуство, 1975.

най-вече на непреходните библейски и религиозни мотиви, на които стъпва, се вписва достойно и в европейската култура и история. Така поетът войвода успява да издигне Родината до пиедестала на Бог.

Благодарности и финансиране

За финансирането по време на изготвянето на статията за сборника изказвам благодарност на програмата на МОН „Млади учени и постдокторанти“.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

Алексиева, Анна. Разногласия около възгледите на Ботев за религията. – В: *Дзяло*, VIII, 2020, № 16 [прегледан 13.09.2021], http://www.abcdar.com/magazine/XVI/08_Aнна%20Alexieva.pdf

Аретов, Николай. Отношението религиозно – светско и възникването на новобългарската белетристика. – В: *Български език и литература*, 1998, № 1, с. 23–27.

Арнаудов, Михаил. Ботйов в поезията си. – В: Христо Ботев. *Съчинения*. Ред. Ал. Бурмов. София: Вестник на жената, 1940.

Архим. Борис. Христо Ботйов 1876–1926. – В: *Църковен вестник*, XXVII, 1926, № 24, с. 249–252.

Божков, Стойко, Зара Генадиева. *Речник на езика на Христо Ботев*. Т. 1. София: Издателство на БАН, 1960.

Ботев, Христо. *Събрани съчинения*. Т. 1. София: Български писател, 1958.

Дойнов, Пламен. Ботев: пренаписвания в поезията от края на XX век. – В: *Ботев и българската литература. Нови изследвания*. Съст. и ред. А. Велкова-Гайдаржиева, В. Русева. Варна: LiterNet, 2018–2019 [прегледан 13.09.2021], <https://litternet.bg/publish/pdoynov/botev.htm>

Ефтимов, Йордан. Експромит върху една притча за празника. – В: *Словесност и литература*. Юбилеен сборник в чест на 60-годишнината на проф. д.ф.н. Енчо Мутафов. Съст. Цв. Ракъовски. Благоевград: УИ „Неофит Рилски“, 2003.

Константинов, Константин. Отворено писмо. – В: *Литературен глас*, IV, № 134, 20 дек. 1931.

Макдъф, Чий е Ботев? Нравствения лик на тая зловеща личност. Ботев или Левски е хероя на България? София: Печатница на Армейския военноиздателски фонд, 1929.

Панов, Александър. *Песни и стихотворения от Христо Ботев*. София: Александър Панов, 2012.

Пелева, Инна. Трансформации на общочовешки културни модели в поезията на Ботев. – В: Ботев, Христо. *Поезия и проза*. Съст. Ив. Радев.

Велико Търново: Слово, 1995, с. 155–174.

Пенчев, Бойко. Контра-модерният Ботев. – В: Пенчев, Бойко. *Тъгите на краековекото*. София: Литературен вестник, 1998 [прегледан 13.09.2021], http://www.slovo.bg/old/bpenchev/tagite/bp-t_217.htm

Пилева, Мария. *Бунт, надежда, изкупление. Англоезичните преводи от българския XIX век*. София: Кралица Маб, 2018.

Радев, Иван. Библията и Ботевата публицистика. – В: Ботев, Христо. *Поезия и проза*. Съст. Ив. Радев. Велико Търново: Слово, 1995, с. 174–185.

Станева, Катя. *Гласове на Възраждането*. София: Полис, 2001.

Стефанов, Валери. *Лабиринтите на смисъла. Критически речник за поезията на Христо Ботев*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1993.

Теодосиева, Христина. Доц. Александър Панов: Ботевата поезия е в основата на цялостната система на възвращащата се българска нация [интервю]. – В: Информационна агенция „Фокус“, 2 юни 2021 [прегледан 13.09.2021], <http://www.focus-news.net/opinion/0000/00/00/21381>

Тодоров, Илия. *Над Ботевия стих. Текстологически изследвания*. София: Български писател, 1988.

Топалов, Кирил. *Ботев в пътя на възрожденската поезия*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, Съюз на филолозите българисти, 1992.

Топалска, Нина. *Мъдростта си съгради дом*. В. Търново: Фабер, 2020.

Унджиев, Иван, Цвета Унджиева. *Христо Ботев – живот и дело*. София: Наука и изкуство, 1975.

Филипова, София. Човекът Ботев в неговата кореспонденция. – В: *Нов прочит на българската литература*. София: Век 22, 1992, с. 60–68.

Чобанов, Георги. Анархистите четат Ботев. – В: *Словесност и литература*: Юбилеен сборник в чест на 60-годишнината на проф. д.ф.н. Енчо Мутафов. Съст. Цв. Ракъовски. Благоевград: УИ „Неофит Рилски“, 2003.

Acknowledgments & Funding

For the funding during the preparation of this article I express my gratitude to the program of the Ministry of Education and Science “Young scientists and postdoctoral students“.

REFERENCES

ALEKSIEVA, A. Raznoglasiya okolo vazgledite na Botev za religiyata. In: *Dzyalo*, VIII, 2020, Iss. 16 [seen 13.09.2021]. Retrieved: http://www.abcdar.com/magazine/XVI/08_Aнна%20Alexieva.pdf

ARETOV, N. Otnoshenieto religiozno – svetsko i vaznikvaneto na novo-balgarskata beletristika. In: *Balgarski ezik i literatura*, 1998, No 1, pp. 23–27.

ARNAUDOV, M. Botyov v poeziyata si. In: BOTEV, H. & A. BURMOV

(Ed.). *Sachineniya*. Sofia: Vestnik na zhenata, 1940.

ARHIM. BORIS. Hristo Botyov 1876–1926. In: *Tsarkoven vestnik*, Vol. 27, 1926, Iss. 24, pp. 249–252.

BOTEV, H. *Sabrani sachineniya*. Vol. 1. Sofia: Balgarski pisatel, 1958.

BOZHKOVA, S., Z. GENADIEVA. *Rechnik na ezika na Hristo Botev*. Vol. 1. Sofia: Izdatelstvo na BAN, 1960.

CHOBANOV, G. Anarhistite chetat Botev. In: Tsv. RAKYOVSKI (ed.). *Slovesnost i literatura: Yubileen sbornik v chest na 60-godishninata na prof. d.f.n. Encho Mutafov*. Blagoevgrad: UI „Neofit Rilski“, 2003.

DOYNOV, P. Botev: prenapisvaniya v poeziyata ot kraya na XX vek. In: A. VELKOVA-GAYDARZHIEVA, V. RUSEVA (eds.). *Botev i balgarskata literatura. Novi izsledvaniya*. Varna: LiterNet, 2018–2019 [seen 13.09.2021]. Retrieved: <https://litenet.bg/publish/pdoynov/botev.htm>

EFTIMOV, Y. Ekspromit varhu edna pritcha za praznika. In: Tsv. RAKYOVSKI (ed.). *Slovesnost i literatura: Yubileen sbornik v chest na 60-godishninata na prof. d.f.n. Encho Mutafov*. Blagoevgrad: UI „Neofit Rilski“, 2003.

FILIPOVA, S. Chovekat Botev v negovata korespondentsiya. In: *Nov prochit na balgarskata literatura*. Sofia: Vek 22, 1992, pp. 60–68.

KONSTANTINOV, K. Otvoreno pismo. In: *Literaturen glas*. Vol. 4, Iss. 134, 20 Dec. 1931.

McDUFF. *Chiy e Botev? Nravstveniya lik na taya zloveshta lichnost. Botev ili Levski e heroya na Balgariya?* Sofia: Pechatnitsa na Armeyskiya voennoizdatelski fond, 1929.

PANOV, A. *Pesni i stihotvoreniya ot Hristo Botev*. Sofia: Aleksandar Panov, 2012.

PELEVA, I. Transformatsii na obshtochoveshki kulturni modeli v poeziyata na Botev. In: BOTEV, H. & I. RADEV (ed.). *Poeziya i proza*. Veliko Tarnovo: Slovo, 1995, pp. 155–174.

PENCHEV, B. Kontra-moderniyat Botev. In: B. PENCHEV. *Tagite na kraevokovieto*. Sofia: Literaturen vestnik, 1998 [seen 13.09.2021]. Retrieved: http://www.slovo.bg/old/bpenchev/tagite/bp-t_217.htm

PILEVA, M. *Bunt, nadezhda, izkuplenie. Angloezichnite prevodi ot balgarskiya XIX vek*. Sofia: Kralitsa Mab, 2018.

RADEV, I. Bibliyata i Botevata publitsistika. In: H. BOTEV & I. RADEV (ed.). *Poeziya i proza*. Veliko Tarnovo: Slovo, 1995, pp. 174–185.

STANEVA, K. *Glasove na Vazrazhdaneto*. Sofia: Polis, 2001.

STEFANOV, V. *Labirintite na smisala. Kriticheski rechnik za poeziyata na Hristo Botev*. Sofia: UI „Sv. Kliment Ohridski“, 1993.

TEODOSIEVA, H. *Dots. Aleksandar Panov: Botevata poeziya e v*

osnovata na tsyalostnata sistema na vazrazhdashtata se balgarska natsiya [interview]. In: Informatsionna agentsiya "Fokus", 02.06.2021 [seen 13.09.2021]. Retrieved: <http://www.focus-news.net/opinion/0000/00/00/21381>

TODOROV, I. *Nad Boteviya stih. Tekstologicheski izsledvaniya*. Sofia: Balgarski pisatel, 1988.

TOPALOV, K. *Botev v patya na vazrozhdenskata poeziya*. Sofia: UI „Sv. Kliment Ohridski“, Sayuz na filolozite balgaristi, 1992.

TOPALSKA, N. *Madrosta si sagradi dom*. Veliko Tarnovo: Faber, 2020.

UNDZHIEV, I., T. UNDZHIEVA. *Hristo Botev – zhivot i delo*. Sofia: Nauka i izkustvo, 1975.

BOTEV'S PRAYER – RETURN TO AUTHENTIC MODELS OR TRANSFORMATION OF GENRE

Abstract. The article examines the potential of spiritual energy invested in one of the works of the great Bulgarian poet – the so-called “Revival prayer“, the role of the individual and his responsibility to God. Central to “My Prayer“ are images, themes, and motifs from the Bible, along with contemporary issues of institutional religion, which have been moved away in many aspects from genuine human care. Attention is paid to the structure of the prayer and all of its components – from the motto to the final metaphor, but also to the reversal and play with the genre, which gave rise to many contradictory interpretations of the text. A question has been touched on some religious motifs, repeated in other works of Botev, incl. the ideological suggestions of the poet's new testament.

Keywords: Hristo Botev, poetry, God, prayer, religion, genre, motif

Maria Pileva, PhD

Sofia University St. Kliment Ohridski
15, Tzar Osvoboditel Blvd, Sofia 1504

E-mail: marywinny@abv.bg